

Z archiwów

Korespondencja Iji Lazari-Pawłowskiej z Jerzym Giedroyciem

W Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu badacz nie znajdzie wielu śladów kontaktów Jerzego Giedroycia z przedstawicielami łódzkiego środowiska naukowego. Przed 1989 r. Redaktor „Kultury” przez dłuższy czas wymieniał listy tylko z Heleną Więckowską – długoletnią dyrektorką Biblioteki Uniwersyteckiej. Korespondencja ta ma jednak charakter czysto formalny i dotyczy niemal wyłącznie wymiany publikacji. Na tym tle wyróżnia się niezbyt obszerny, ale interesujący zbiór listów Jerzego Giedroycia i Iji Lazari-Pawłowskiej¹.

Ija de Lazari urodziła się 8 maja 1921 r. w Arniszycach na Smoleńszczyźnie. Pochodziła z włosko-rosyjsko-polskiej rodziny, której korzenie wywodziły się z wyspy Zakintos, ongiś weneckiej kolonii. Rodzicami jej byli Konstanty de Lazari i Natalia z domu Podrezow². Ojciec przed rewolucją lutową pełnił funkcję komisarza ziemskiego w Radomszczańskim. Po obaleniu caratu został sekretarzem jednego z wiceministrów w rządzie Aleksandra Kiereńskiego. Przejęcie władzy przez bolszewików skłoniło go do opuszczenia Piotrogradu i repatriowania się wraz z całą rodziną do Polski³. Pracował jako urzędnik w Izbie Skarbowej w Łodzi. Matka zajmowała się domem i formowa-

---

Rafał Stobiecki, Uniwersytet Łódzki, Instytut Historii, ul. A. Kamińskiego 27a, 90-220 Łódź; e-mail: rafal.stobiecki@uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0002-1458-1657. Sławomir M. Nowinowski, Uniwersytet Łódzki, Instytut Historii, ul. A. Kamińskiego 27a, 90-220 Łódź; e-mail: slawomir.nowinowski@uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0002-1415-7637.

Praca powstała w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki nr 0033/NPRH3/H11/82/2014.

¹ Konstatacja ta potwierdza słowa usłyszane od Jerzego Giedroycia w 1992 r. przez jednego z niżej podpisanych, że Ija Lazari-Pawłowska to (nie licząc emigrantów) jedyna dobrze mu znana reprezentantka świata akademickiego i kulturalnego Łodzi.

² Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego (dalej: AUŁ), sygn. 13824, Teczka osobowa Iji Lazari-Pawłowskiej. Z przedrostka „de” bohaterka tekstu zrezygnowała po 1945 r.

³ Według tradycji rodzinnej stało się to w 1920 r. – M. Bajer, *De Lazari – cz. 1. Z ziemi włoskiej...*, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2013/05/de-lazari-cz-1-z-ziemi-wloskiej>. Z akt personalnych I. Lazari-Pawłowskiej wynika, że doszło do tego 2 lata później.

niem osobowości córek: Iji, Ireny (matki znanego rusycysty i historyka idei prof. Andrzeja de Lazari) oraz Ludmiły. Po latach prof. Marian Przełęcki pisał:

Mam wrażenie, że nie docenia się na ogół roli, jaką w życiu Iji odegrało jej pochodzenie i wychowanie. Chociaż była zawsze solidarna ze swą przybraną ojczyzną, czuła się w głębi duszy „obywatelką świata”. Była całkowicie wolna od nacjonalizmu – w jakiegokolwiek jego postaci. Najzupełniej obca była Jej wszelka ksenofobia; przeciwnie, odczuwała w sposób autentyczny życzliwą tolerancję wobec kulturowej i światopoglądowej odmienności⁴.

Szkołę powszechną i elitarne niemieckie gimnazjum Ija de Lazari ukończyła w Łodzi. Tam też w maju 1939 r. zdała egzamin maturalny. Podczas II wojny światowej była sekretarką-buchalterką w majątku Widzew (w powiecie łaskim). Dopiero w 1945 r. mogła kontynuować edukację na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego, jednocześnie pracując zarobkowo. Studia filozoficzne ukończyła w 1950 r., przedkładając pracę magisterską *Poglądy metodologiczne Leona Petrażyckiego* napisaną pod kierunkiem Janiny Kotarbińskiej. Rok wcześniej zatrudniona została w katedrze Logiki UŁ na etacie młodszego asystenta, zwolnionym właśnie przez Leszka Kołakowskiego, który przeniósł się na Uniwersytet Warszawski.

Janina Kotarbińska była również promotorem rozprawy *Tworzenie pojęć w naukach humanistycznych*, na podstawie której Ija Lazari-Pawłowska uzyskała w 1958 r. stopień doktora filozofii. Podstawą habilitacji na Uniwersytecie Warszawskim w 1962 r. stała się natomiast monografia *Etyka Gandhiego*. W 1971 r. Ija Lazari-Pawłowska objęła kierownictwo Zakładu (od 1981 r. Katedry) Etyki UŁ. Tytuł profesora nadzwyczajnego nadano jej trzy lata później. Opiniując wniosek w tej sprawie, Tadeusz Kotarbiński napisał m.in.:

Z natury rzeczy, ze względu na specyfikę problematyki etycznej, Jej pisarstwo stanowi postać działalności społecznej, oświatowej i wychowawczej. Jeśli dodać do tego dziesięcioletnią działalność nauczycielską w ramach Uniwersytetu Łódzkiego, trudno nie wysnuć wniosku, że i pod względem dydaktycznym doc. Pawłowska może poszczycić się sukcesami. O walorach dydaktycznych Jej wykładów i ćwiczeń seminaryjnych słyszę jak najlepiej. Zważywszy wszystko, co wyżej, należy uznać doc. Pawłowską za przygotowaną z nawiązką do uzyskania tytułu profesora nadzwyczajnego⁵.

Profesorem zwyczajnym Ija Lazari-Pawłowska została dopiero w 1989 r.

Zasadniczym obszarem dociekań naukowych Iji Lazari-Pawłowskiej była etyka, tylko w początkowym okresie swojej pracy naukowej, po odsunięciu

⁴ M. Przełęcki, *Wspomnienie o profesor Iji Lazari-Pawłowskiej*, „Etyka” 1995, nr 28, s. 10.

⁵ AUL, sygn. 13824, T. Kotarbiński, *Opinia o dorobku naukowym i dydaktycznym doc. dr hab. Iji Pawłowskiej*, 16 III 1973. Pozostałe dwie opinie, równie entuzjastyczne, przygotowali Marek Fritzhand i Maria Ossowska.

od działalności dydaktycznej Marii Ossowskiej, za radą Janiny i Tadeusza Kotarbińskich zajęła się logiką i metodologią nauk⁶. Oprócz wspomnianej już książki o Mahatmie Gandhim opublikowała rozprawy poświęcone Albertowi Schweitzerowi (1976) i Jawaharialowi Nehru (1991). Po latach tak oceniała swe prace:

Napisałam swoje monografie o Gandhim i o Schweitzerze, ponieważ sympatyzuję z dążeniem, aby nie dopuszczać się przemocy w akcjach obywatelskiego sprzeciwu, i ponieważ sympatyzuję z dążeniem, aby we wszelkim działaniu liczyć się z cierpieniem nie tylko ludzi, ale także zwierząt. Opowiadam się za tym, aby w żadnej sytuacji nie traktować nienawiści w kategoriach cnoty lub obowiązku. Opowiadam się też za tym, aby czujnie odróżniać kierowanie się zemstą lub zawiścią od ustanawiania sprawiedliwości. To były i są dla mnie ważne idee moralne. Większość swoich prac pisałam jednak raczej po to, aby sobie samej coś jaśniej uświadomić, niż aby oświecać innych⁷.

Iję Lazari-Pawłowską uznaje się za kontynuatorkę nurtu etyki niezależnej, ze szczególnym uwzględnieniem etyki indyjskiej. Była redaktorką tomu *Metaetyka* (1975), pierwszego w Polsce wydawnictwa tak obszernie prezentującego to zagadnienie. Za jej najbardziej znaną i dyskutowaną wypowiedź uważa się tekst *Trzy pojęcia tolerancji* (1984)⁸.

Gdy w 2018 r. imię Iji Lazari-Pawłowskiej uroczystie nadano auli w Instytucie Filozofii UŁ, prof. Maciej Kaniowski napisał:

W okresie brutalnego stalinowskiego zideologizowania i późniejszego łatwego ulegania w nauce ideologicznemu żargonowi – na co w szczególności narażone były nauki społeczne i nauki humanistyczne, w tym w znacznej mierze filozofia – Ija Lazari-Pawłowska pozostała wierna swojemu językowi i naukowemu językowi swoich łódzkich nauczycieli i mistrzów: Tadeusza i Janiny Kotarbińskich oraz Marii i Stanisława Ossowskich⁹. Ona sama zaś w wywiadzie dla łódzkiego dodatku „Gazety Wyborczej” mówiła: „Zawsze najbardziej ceniłam w ludziach dobro, podziwiałam dogłębnie dobrych ludzi. Tych zwykłych, ale i tych, którym przypadły w udziale ważne publiczne role. Wydaje mi się rzeczą ważną, aby człowiek już od najwcześniejszych lat miał szczęście spotykać ludzi, których może darzyć miłością, szacunkiem (a nawet podziwem) i zaufaniem. To może mieć dla rozwoju moralnego decydujące znaczenie”¹⁰.

⁶ O swoich relacjach z M. Ossowską mówiła I. Lazari-Pawłowska w wypowiedzi *O sobie*, „Bestseller” 1991, nr 12.

⁷ Tamże.

⁸ Bibliografia prac I. Lazari-Pawłowskiej znajduje się w pracy zbiorowej: *Prawda moralna. Dobro moralne. Księga Jubileuszowa dedykowana Pani Profesor Iji Lazari-Pawłowskiej*, red. E. Nowicka-Włodarczyk, W. Sztombka, Łódź 1993, s. 247–259.

⁹ A.M. Kaniowski, *Profesor Ija Lazari-Pawłowska patronem nowej auli*, <https://www.uni.lodz.pl/aktualnosc/szczegoly/profesor-ija-lazari-pawlowska-patronem-nowej-auli-na-wydziale-filozoficzno-historycznym>.

¹⁰ Za: M. Bajer, *De Lazari...*, dz. cyt.

Ija Lazari-Pawłowska była uczoną zaangażowaną w sprawy publiczne. W czasach tzw. pierwszej „Solidarności”, w trakcie strajków studenckich na Uniwersytecie Łódzkim znalazła się wraz z mężem – prof. Tadeuszem Pawłowskim, w gronie ekspertów wspierających niezależne od ówczesnych władz działania środowiska studenckiego. Doczekała wolnej Polski, zmarła 10 listopada 1994 r. w Łodzi. Pochowana została na Starym Cmentarzu w Łodzi, w części prawosławnej.

Jerzy Giedroyc nie był typowym antykomunistą. Utrzymywał kontakty z ludźmi z różnych stron politycznej i ideologicznej barykady zarówno z kraju, jak i emigracji. Najodważniejsi odwiedzali dom przy 91 avenue de Poissy w Maisons-Laffitte lub przesyłali tam swe listy i artykuły. Spośród filozofów czynili tak w latach 50. nie tylko o. Innocenty Bocheński i Zbigniew Jordan, ale także Leszek Kołakowski i Andrzej Walicki. W późniejszym okresie jednym z najbliższych współpracowników Redaktora został Krzysztof Pomian, któremu zawdzięczamy napisaną razem z Giedroyciem *Autobiografię na cztery ręce*.

Ija Lazari-Pawłowska nie należała do grona autorów „Kultury”. Jej kontakty z Jerzym Giedroyciem miały inny charakter. Należy je raczej uznać za przejaw często z wielkim trudem podtrzymywanej (ale nigdy całkowicie nie zerwanej) więzi mieszkańców PRL z najważniejszym ośrodkiem intelektualnym niepodległościowej emigracji. Pomimo policyjnych i cenzuralnych ograniczeń przynajmniej niektórzy intelektualiści w kraju starali się czytać publikacje Instytutu Literackiego w Paryżu, podtrzymywać tradycje niezależnego życia naukowego, uprawiać naukę uczciwie i rzetelnie, nie ulegając ideologicznej presji. Dowody na to Czytelnicy łatwo odnajdą w prezentowanej korespondencji.

Wyróżnić w niej można kilka wątków. Po pierwsze, dowiadujemy się z niej o kulisach i trudnościach związanych z przesyłaniem wydawnictw Instytutu Literackiego do kraju. Po drugie, od czasu do czasu pojawiają się wzmianki dotyczące życia naukowego w Polsce, relacji w środowisku, przeszkód, z jakimi zmagali się uczeni w Polsce. Po trzecie wreszcie, listy rzucają nieco światła na formy pomocy dla uczonych z kraju (stypendia, przesyłanie fachowej literatury), udzielanej lub inspirowanej przez Jerzego Giedroycia oraz grono jego współpracowników, w pierwszym rzędzie Konstantego A. Jeleńskiego.

Prezentowana Czytelnikom korespondencja Jerzego Giedroycia z Iją Lazari-Pawłowską pochodzi z lat 1956–1992. Najwięcej listów zostało wymienionych w drugiej połowie lat pięćdziesiątych. Po 1958 r. korespondencja, z przyczyn, których można się jedynie domyślać, urwała się. Została wznowiona dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych. Warto podkreślić, że w obu przypadkach inicjatorką wymiany listów była łódzka uczona.

Niniejsza edycja obejmuje całą korespondencję zachowaną w Archiwum Instytutu Literackiego „Kultura” w Maisons-Laffitte (ILK KOR RED Pawłow-

ska Ija oraz ILK KOR RED Lazari Ija). Składa się na nią 14 listów i 2 karty pocztowe Iji Lazari-Pawłowskiej oraz 18 kopii listów Jerzego Giedroycia.

Treść listów poddana została niewielkim zabiegom redakcyjnym, polegającym na uwspółcześnieniu ortografii i interpunkcji. Milcząco poprawiono oczywiste błędy maszynowe, rozwinięto skróty (z wyjątkiem konwencjonalnych), ujednolicono pisownię dat. Opuszczono (bez zaznaczenia) jedynie adresy w nagłówkach lub stopkach listów. Wszystkie formy wyróżnień zaznaczono podkreśleniem. Tytuły publikacji zapisano kursywą. Użyto jej także do wyrażen obcojęzycznych. Informacje o wyrazach niemożliwych do odczytania podano w nawiasach kwadratowych. Znalazły się w nich również wszystkie edytorskie uzupełnienia.

Za wyrażenie zgody na publikację korespondencji dziękujemy Panu Wojciechowi Sikorze – prezesowi Stowarzyszenia Instytut Literacki „Kultura”. Wdzięczność winni też jesteśmy Panu dr. Andrzejowi Janickiemu, który podjął się jej przepisania.

Rafał Stobiecki, Sławomir M. Nowinowski

Bibliografia

- Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego, sygn. 13824, Teczka osobowa Iji Lazari-Pawłowskiej.
- Bajer M., *De Lazari – cz. 1. Z ziemi włoskiej...*, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2013/05/de-lazari-cz-1-z-ziemi-wloskiej> [dostęp 04.03.2019].
- Kaniowski A.M., *Profesor Ija Lazari-Pawłowska patronem nowej auli*, <https://www.uni.lodz.pl/aktualnosc/szczegoly/profesor-ija-lazari-pawlowska-patronem-nowej-auli-na-wydziale-filozoficzno-historycznym> [dostęp 04.03.2019].
- Lazari-Pawłowska I., *O sobie*, „Bestseller” 1991, nr 12.
- Prawda moralna. Dobro moralne. Księga Jubileuszowa dedykowana Pani Profesor Iji Lazari-Pawłowskiej*, red. E. Nowicka-Włodarczyk, W. Sztombka, Łódź 1993.
- Przełęcki M., *Wspomnienie o profesor Iji Lazari-Pawłowskiej*, „Etyka” 1995, nr 28.